

умовою ефективного та раціонального функціонування рекреаційних ландшафтів Запорізької області.

1. Байтеряков О.З. Розвиток пішохідного туризму в Запорізькому регіоні / Байтеряков О.З. // Геоєкологічні проблеми басейну Азовського моря та шляхи їх вирішення: Збірник наукових праць. – Мелітополь, 2010. – С. 70-72
2. Охрана природы: Справочник/ [Митрюшкин К. П., Берлянд М. Е., Беличенко Ю. П. и др.] – [2-е изд., перераб.]. – М.: Агропромиздат, 1987. – 269 с.
3. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник / Є.В. Панкова– К.: Альтерпрес, 2003. – 352 с.
4. Стратегія сталого розвитку Запорізької області до 2015 року. – Запоріжжя, 2008. – 118 с.

УДК 911.3

Рябоконт О. В.

## РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ НАТУРАЛЬНО-АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

*Розглянуто місце та значення натурально-антропогенних ландшафтів у структурі сучасних ландшафтів, роль людини у стимулюванні процесів, що призводять до формування та розвитку натурально-антропогенних ландшафтних комплексів. У структурі натурально-антропогенних ландшафтів виділено їх типи, що можуть також об'єднуватися у своєрідні регіональні групи натурально-антропогенних ландшафтів. Детальніше схарактеризовані типи натурально-антропогенних ландшафтів: ерозійні вибоїни, рівчаки і яри, вторинні або похідні лісові ландшафти, денудаційні бедленди.*

*Ключові слова:* ландшафт; натурально-антропогенний ландшафт; антропогенний ландшафт; типи; раціональне використання.

*Рассмотрено место и значение натурально-антропогенных ландшафтов в структуре современных ландшафтов, роль человека в стимулировании процессов, которые приводят к формированию и развитию натурально-антропогенных ландшафтных комплексов. В структуре натурально-антропогенных ландшафтов выделены их типы, которые могут также объединяться в своеобразные региональные типы. Детально охарактеризованы типы натурально-антропогенных ландшафтов: эрозионные рытвины, овраги и вторичные или производные лесные ландшафты, денудационные бедленды.*

*Ключевые слова:* ландшафт; натурально-антропогенный ландшафт; антропогенный ландшафт; типы; рациональное использование.

*A place and value of naturally-anthropogenic landscapes are considered in the structure of modern landscapes, role of man in stimulation of processes that result in forming and development of naturally-anthropogenic landscape complexes. Their types that can also unite in the original regional groups of naturally-anthropogenic landscapes are distinguished in the structure of naturally-anthropogenic landscapes. secondary or derivative forest landscapes, badlands.*

*Keywords:* landscape; naturally-anthropogenic landscape; anthropogenic landscape; types.

*Наявність проблеми.* Зараз чітко виділяються два напрями в розвитку ландшафтознавства: знаходження залишків натуральних

ландшафтів і їх вивчення як основи наступних, антропогенізованих ландшафтних комплексів і дослідження антропогенних, заново створених ландшафтів. Людина в процесі своєї діяльності часто активізує деякі види природних процесів, що призводить не лише до суттєвого розширення ареалів раніше наявних натуральних ландшафтних комплексів, але й розвитку їх там, де вони до втручання людини були відсутні. У зв'язку з цим серед антропогенних ландшафтів виділяють особливу категорію – натурально-антропогенних ландшафтних комплексів[4]. Вони широко розповсюджені й заслуговують на прискіпливу увагу з боку ландшафтознавців, але цього поки що не спостерігається.

*Аналіз попередніх досліджень.* Після офіційного визнання антропогенного ландшафтознавства на початку 70-х років XX ст. основна увага науковців була звернена на дослідження власне антропогенних ландшафтів. Натурально-антропогенні ландшафти в статтях і монографіях лише згадувались, або їх лише виділяли в різних кваліфікаційних схемах. Дослідженню натурально-антропогенних ландшафтів науковці-природничники не приділяють належної уваги, особливо в Україні. Причини дві: або їх зовсім не виділяють, або досліджують як антропогенні. Поки що є лише дві праці, у яких розглянуто натурально-антропогенні ландшафти: стаття Ф.М. Мількова [4] і монографія Г.І. Денисика [1]. У першій схарактеризовано окремі типи натурально-антропогенних ландшафтів, у другій – вони розглянуті в окремих класах антропогенних ландшафтів. У подальшому натурально-антропогенні ландшафти частково вивчали географи Вінницького педагогічного університету, але без чіткого їх виокремлення. Більше того, така ж тенденція спостерігається і в публікаціях інших авторів. Часто натурально-антропогенні ландшафти досліджуються як натуральні або як антропогенні.

Недостатня увага ландшафтознавців до натурально-антропогенних ландшафтних комплексів зумовлена не лише їх проміжним (перехідним) розташуванням між натуральними й антропогенними ландшафтами та подібністю до натуральних аналогів, але і в їх назві. Натуральні (часто використовують неадекватний термін «природні») ландшафти – зрозуміло, антропогенні – зараз уже теж, натурально-антропогенні ландшафти – поки що породжують багато запитань.

*Мета:* виокремити й схарактеризувати найбільш розповсюджені типи натурально-антропогенних ландшафтів для їх подальшого раціонального використання.

*Результати дослідження.* У дослідженнях сучасних ландшафтів науковці більше уваги приділяють натуральним й антропогенним ландшафтам. Водночас, у процесі своєї діяльності людина не лише створює нові антропогенні ландшафти, але й активізує окремі типи природних процесів, розвиток яких призводить до формування ландшафтних комплексів особливої категорії. Ці геокомплекси виникають там, де до втручання людини їх не було. Після формування натурально-антропогенні ландшафти саморозвиваються за природними

закономірностями. Головна ознака сформованих таким шляхом антропогенних ландшафтних комплексів – наявність у них натуральних аналогів. Різницю між ними, крім походження (генези), інколи важко знайти.

До натурально-антропогенних ландшафтних комплексів відносяться болота і водойми, що заростають очеретом, у піщаних і глиняних кар'єрах мішаних лісів і лісостепу, «озера» в гранітних кар'єрах Середнього Побужжя, басейну річки Рось і Тетереву, зарослі рослинністю відвали вапнякових кар'єрів Подільських Товтр, старі лісові насадження «Дача Галілея» в Тернопільській області та багато інших. Людина використовує такі антропогенні комплекси (з метою рекреації: рибна ловля, купання, тощо), але на їх подальший розвиток може не впливати[2].

Натурально-антропогенні ландшафти надзвичайно різноманітні, своєрідні й зустрічаються всюди. Їх детальне вивчення дасть змогу краще пізнати антропогенні ландшафти загалом, а це в свою чергу гарний шлях до розробки заходів з їх оптимізації. Найпоширенішими типами натурально-антропогенних ландшафтів є денудаційні бедленди, ерозійні рівчаки та яри, похідні ліси.

*Денудаційні бедленди.* Ці натурально-антропогенні ландшафтні комплекси властиві переважно для схилових ландшафтів підвищених рівнин, передгір'їв та гір. Часто денудаційні бедленди тут розповсюджені навіть більше, ніж яри. Вирубка лісів, витоптування худобою лучно-степового травостою, розорювання крутих схилів та будівництво в їх межах призводить до значної активізації площинного змиву, розвитку дефляції та висихання ґрунтів. У результаті цих процесів на схилах формується щільна мережа дрібних і значних за площею ділянок неродючих бедлендів. У бедлендах ґрунтовий покрив частково або повністю змитий, на місці повнопрофільних зональних ґрунтів формуються ґрунтоподібні субстрати майже без гумусового горизонту і на поверхню виходять корінні породи різної цільності та складу – граніти, пісковики, вапняки, крейда, аргіліти, фліш, різноманітні глини і піски. На Середньому Придністер'ї та в Передкарпатті набір і склад гірських порід на схилах особливо різноманітний, що й породжує тут різноманіття денудаційних бедлендів. В антропогенних бедлендів багато натуральних аналогів у горах. Покращення, відновлення біологічної продуктивності натурально-антропогенних бедлендів, що була для них характерною в минулому, надзвичайно складний процес. Якщо формування повноцінних мінеральних шарів ґрунту відбувається за  $p \cdot 10^3 - p \cdot 10^6$  років [2], змиті ґрунти, особливо на скельних породах, майже не мають можливості відновитися самостійно в природних умовах. Найбільш швидко відновлення денудаційних бедлендів можливе лише при реплантації ґрунтів (або землюванні), коли на неродючу поверхню наносять ґрунт-реплантант. Якість реставрації таких бедлендів буде пропорційною товщині шару насипного ґрунту. Це пов'язано із значними затратами часу і коштів, а тому на великих площах землювання не завжди є доцільним.

*Ерозійні вибоїни, рівчаки та яри.* Мабуть, важко порахувати кількість вибоїн, рівчаків та ярів, що борознять усі природні зони Землі. Інколи ці незначні за розмірами ландшафтні комплекси перетворюють квітучі регіони в ерозійні пустелі, зовсім неподібні на звичні землі ландшафти. У натуральному стані природа такого не допускає, хіба що під час природних катастроф, коли на деякий час активізуються стабілізуючі природу процеси і явища. Поява і розвиток вибоїн, рівчаків та ярів зумовлена діяльністю людей. Людина стимулює їх розвиток, коли порушує цілісність рослинного покриву під час розорювання земель, будівництва доріг, нафто- і газопроводів, ліній електропередач, надмірному випасанні худоби тощо. Загалом надмірна розораність — це екологічна проблема всієї України, але в басейні Південного Бугу виявляється чи не найгостріше. Показник частки ріллі від загальної площі сільгоспугідь у більшості адміністративних районів, що належать до басейну Бугу, складає 56-60%, а в низці районів сягає 70%. Значна частина орних земель розміщена на схилах, де прискорено йдуть процеси руйнування ґрунту, розвивається водна ерозія. Деградація (руйнування) ґрунтів — повсюдне явище на Побужжі. Від процесу водної ерозії у відносно благополучних районах, де рельєф менш горбистий, страждає кожний третій гектар. Це значний рівень небезпеки. Чим більша крутизна схилу — тим більше родючих часток змивається з полів. Близько половини території басейну має катастрофічний рівень небезпеки деградації ґрунтів — еродовані ґрунти становлять понад 50% від загальної площі ріллі. Річні втрати орного шару в цих районах перевищують 20 тонн на гектарі. Головною особливістю ландшафтних комплексів, що виникли в результаті активізації людиною окремих видів природних процесів, тобто натурально – антропогенних, є те, що вони мають натуральні аналоги. Різницю між ними, крім генези, інколи важко побачити. Однак, натуральних аналогів у антропогенних ярів мало. Їх більше в пустелях, без суцільного розвинутого рослинного покриву, ніж у лісостепу, степу або в пригірських регіонах. Якби під час засух у ґрунтах не утворювалися тріщини, у натуральних різнотравно-лучних степах і лісостепу, навіть пригірських, свіжі яри без «допомоги» людини ніколи б не сформувалися. За особливих гідрогеологічних умов, але теж із «допомогою» людини, у теперішньому лісополі України яри формуються навіть у лісах[2].

*Вторинні, або похідні лісові ландшафти.* Вторинні або похідні лісові ландшафти формуються на місці корінних шляхом захоплення їх площі після вирубок малопродуктивними і малоцінними породами дерев, які активно ростуть на освітлених лісових ділянках. У процесі переходу умовно-натуральних лісових ландшафтів Поділля у похідні особливе значення має граб. Дерева грабу навіть у другому ярусі густо і часто плодоносять. Крім того, насіння грабу тривалий час зберігається в лісовій підстилці та має значні строки проростання. У результаті невмілого

господарювання в натуральних або умовно натуральних дібровах досить швидко відбувається зміна дубу на граб з формуванням чистих грабняків. Звідси поширена назва лісових масивів – «Чорний ліс». У сухих дібровах південних та східних районів Поділля (Середнє Побужжя) захоплення площ грабом проходить повільніше, тому грабняки тут мають домішок клену, липи та ільму. Ці домішки в насадженнях добре відновлюються навіть після їх вирубки, але уже без дубу.

Результати ландшафтознавчих досліджень показують, що відбувається не проста зміна одного деревостану іншим, а повністю змінюються структура і властивості лісового ландшафтного комплексу. При заміні світлої діброви чорноліссям з грабу або ще гірше – осики, освітленість ландшафтного комплексу зменшується на 37-52 %, вологість зростає у 1,2-1,7, інколи – у 3 рази. Підлісок дібров повністю зникає так само, як і трав'яний покрив. Лісознавці застерігають лісівників, що у зв'язку з експансією граба звичайного повне вирубування підліску в дібровах, широко застосовуване лісгосподарствами на ділянках відведених під рубки головного використання, недоцільне. Підлісок у дубових лісах виконує дуже важливу біологічну функцію «охоронця» цілісності фітоценозу[4]. Як приклад похідні лісові ландшафти Подільських Товтр: Ліси Подільських Товтр вирубані і збереглися незначними масивами лише на деяких ділянках – між Гримайловим і Гусятином у районі сіл Вишнівчика, Нігіна. Вони представлені малопродуктивними насадженнями грабу європейського, частково дубу звичайного, посадками ялини, сосни і берези. Обезлісені площі перетворені на орні землі (покаті схили і міжтовтрові пониження) або на малопродуктивні пасовища на крутосхилах. Наявні зараз похідні лісові ландшафти Товтр, які необхідно розглядати як натурально-антропогенні ландшафти, поки що породжують багато запитань. Кар'єри і відвали розчленували суцільний лісовий масив Головного кряжу на окремі невеликі, менш стійкі ділянки, які втрачають здатність до самовідновлення. Поступово зменшується дебет або повністю зникають джерела (села Закупне, Гуменці, Нігин Хмельницької області), на окремих ділянках засипаються русла річок, вони помітно міліють. До цього часу продовжується розорювання крутих схилів та вирубування лісу, що помітно активізує ерозійні і зсувні процеси[1].

*Висновки.* Дослідження натурально-антропогенних ландшафтів є не менш актуальним, ніж натуральних і антропогенних. Це зумовлено широким розповсюдженням натурально-антропогенних ландшафтів, різноманіттям їх типів та складністю заходів щодо їх оптимізації. У подальшому необхідно детальніше дослідити всі типи натурально-антропогенних ландшафтів, їх регіональні групи в межах якогось конкретного регіону.

*1. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998.-292с.*

2. Денисик Г.І. Лісополе України / Г.І. Денисик – Вінниця: ПП “Видавництво “Тезис”, 2001.- 284с.
3. Мильков Ф.Н. Ландшафтная география и вопросы практики / Ф.Н. Мильков. – Москва: Мысль, 1966. – 256 с.
4. Мильков Ф.Н. Естественно – антропогенные ландшафты как особая категория природных комплексов / Ф.Н. Мильков // Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1988. – С. 3-13
5. Позняк С.П. Чинники ґрунтотворення: Навчальний посібник / С.П. Позняк, Є.Н. Красєха. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 400с.

УДК 338.483.11(292.452)

Паламарюк М.Ю.

### ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В БУКОВИНСЬКИХ КАРПАТАХ

У статті визначені території пріоритетного розвитку туризму в Буковинських Карпатах. Обґрунтовані напрями розвитку туризму в Буковинських Карпатах для територій кожного рівня пріоритету.

Ключові слова: Буковинські Карпати, туризм, гірський регіон.

В статье определены территории приоритетного развития туризма в буковинских Карпатах. Обоснованы направления развития туризма в Буковинских Карпатах для территорий каждого уровня приоритета.

Ключевые слова: Буковинские Карпаты, туризм, горный регион.

The territories of priority development of tourism in Bukovina Carpathians defined in the article. Areas of tourism in Bukovina Carpathian areas for each level of priority based.

Keywords: Bukovina Carpathians, hiking, mountain region.

**Актуальність дослідження.** Природний стан гірських регіонів через їх важкодоступність для людини є більшою мірою збереженим, порівняно з рівнинними територіями, що надзвичайно важливо, виходячи з глобальних завдань збереження довкілля. Разом із цим природа гір більш вразлива до господарського втручання й в часи наростаючої економічної експансії потребує особливих підходів до використання місцевих природних ресурсів. В даній ситуації найбільш доцільним є робити акцент на розвиток туризму й рекреаційної діяльності. Розвиток туризму не тільки не суперечитиме збалансованому екологічному розвитку Буковинських Карпат, а навпаки, сприятиме цьому.

**Постановка завдання.** Головний потенціал розвитку гірських територій Чернівецької області – це природно-рекреаційні фактори, а також самобутня історія та стиль життя місцевого населення. Можливості розвитку Буковинських Карпат залежать в першу чергу від розвитку туризму. Тому визначення територій пріоритетного розвитку туризму в Буковинських Карпатах стало основним завданням даного дослідження.

**Виклад основного матеріалу.** В проекті Закону України «Про туристичні ресурси» територія пріоритетного розвитку туризму визначається як територія, на якій компактно сконцентровано туристичні